

ORTA ÇAĞ BATI DÜNYASINDA DİN – SİYASET İLİŞKİSİ ve SEKÜLERLEŞME SEYRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tuncay İMAMOĞLU*

Tarihi, insanlık tarihi kadar eski olan din, en pratik anlatımıyla kutsala duyulan saygının bir ifadesi olarak tanımlanabilirse de, bu tanım onun sadece bireysel yönüne işaret ettiğinden dolayı, eksik bir tanımlama olacaktır. Çünkü din, sadece bireysel değil, müntesiplerine kazandırdığı zihniyet yapısı ve sunduğu değerler ve semboller sistemiyle de, sosyal ve fonksiyonel bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Max Scheler'in "Bir tek hıristiyan hıristiyan değildir"¹ sözünün, dinin bu yönüne vurgu yapan özlü bir ifade olduğu söylenebilir.

Dinin, insanların zihniyet dünyaları üzerinde derin etki bırakmasından dolayı, iktidar sahipleri siyasal otoritelerini dine dayandırarak toplum üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. En eski dönemlerden yakın zamanlara kadar bu durum, çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. "Teolojik meşruiyet" diye adlandırabileceğimiz bu durumun en ilkel biçimini Mısır Firavunlarında bulmaktayız. Buradaki inanışa göre, Firavun baş ilahın yer yüzündeki temsilcisiydi. Kendisi "Horus Tanrısı" da olan Firavun aynı zamanda "Osiris Tanrısı"nın da oğluydu. Dolayısıyla "Yeryüzü Tanrısı" da olan hükümdara itaat, hem siyasal bir zorunluluk, hem de dini bir görev olmaktaydı. ² Çinlilerde ise, "göğün oğlu" olan imparatorun, dünyanın uyumlu düzenini korumak amacıyla "Gök" tarafından görevlendirildiğine inanılmaktaydı.³

Ancak burada öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki, ilk çağların değişik kültür ve toplumlarında sık sık karşımıza çıkan bu "Tanrı Kral" veya "Tanrının Oğlu Kral" biçimindeki inanç türleri, teokratik bir görünüm arzemiş olsalar da, bizim konumuz olan, Katolik Roma Kilisesinin dogmalarıyla sistemleşmiş, örgütlü ve hiyerarşik yapısıyla siyasal iktidarı ve toplumsal yapıyı kuşatan, Orta çağ Avrupa'sının teokratik yönetim biçimi, bunlardan

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. timamoglu@hotmail.com

¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev: Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları Kayseri, 1990, s.29.

² Affet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.219; Krş, Alaaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1995, s. 74.

³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1987, s. 40-41; Munci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, 1989, s. 68; Alaaddin Şenel, a.g.e. s. 103.

çok daha kapsamlı ve farklı bir yapıda olup, tamamen Orta çağ Avrupa toplumuna özgü bir yönetim tarzıdır. Bazı araştırmacılar, bu farklılığı vurgulamak için olsa gerek, Orta çağ Avrupa toplumunun teokratik yönetim biçiminin dışındaki yönetim şekillerini "Nim Teokrasi"⁴ biçiminde adlandırmayı uygun görmüşlerdir.

Gerek yapısı ve işleyişi, gerekse etkileri açısından anahtar kavramlardan birisi olan Orta çağın teokratik yönetim biçimine geçmeden önce Hıristiyanlığın, hangi ortamlarda doğup ne gibi değişmelere uğradıktan sonra Batı'ya intikal ettiğini ve ne gibi tepkilerle karşılaştığını ana hatlarıyla da olsa, ele almanın konumuz açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği gibi Hz. İsa, Yahudi toplumunun yaşadığı Roma İmparatorluğuna bağlı bir eyalet olan Filistin'in Nasıra kentinde doğmuş ve Peygamberliğini burada ilan etmiştir. Hıristiyanlığın tarih sahnesine çıktığı Roma İmparatorluğunda Roma Kralına itaat etmeleri koşuluyla varlıklarını sürdüren İsis, Kybele, Mitra gibi inanç sistemleri ve farklı dinler bulunmaktaydı.⁵ İşte, böyle bir ortamda Hıristiyanlık ortaya çıktığında, Roma yöneticileri bu dini pek de ciddiye almamışlardı. Ancak Hıristiyanlık, Roma'nın baskı ve zulmünden bunalmış halk kitleleri arasında hızla yayılmaya, hatta Romalı elitler arasında da taraftar bulmaya başlayınca bu durum, siyasi otoriteye yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlandı ve ardından da yaklaşık üç asır sürecek olan baskı ve gözetim dönemi başlatılmış oldu. Bu baskılar İmparator Neron döneminde yoğunlaşarak adeta bir soykırıma dönüşmüş olmasına rağmen,⁶ hıristiyanların sayısı her geçen gün artarak devam etmiş ve 313 yılında İmparator Konstantin'in bir fermanı ile (Milano Fermanı) baskı ve şiddete son verilerek Hıristiyanlığa bir anlamda resmîyet kazandırılmıştır.⁷

Bu resmîyetin kazandırılmasında Hz. İsa'ya atfedilen "Tanrının hakkı Tanrıya, Sezar'ın hakkı Sezar'a"⁸ ifadesinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Erol Güngör, "Hıristiyanlığın iki büyük kurucusu, Aziz Petrus ve Aziz Pavlus, Roma'nın düşmanlığını çekmek için ellerinden geleni yapıyorlar, Hıristiyanlıkta dünya işlerine karışılmayacağını, bu işlerin Krallar ve İmparatorlara bırakıldığını anlatmaya çalışıyorlardı"⁹ derken her halde bu duruma işaret etmek istemektedir.

Ancak denilebilir ki, Hıristiyanlığın Roma'da geçerlilik kazanmasına ve bu dinin taraftarları üzerindeki baskılar son bulmasına rağmen, yine de bu din mensuplarının etrafında birleşip tek bir cemaat oluşturabilecekleri iman esasları bulunmamaktaydı. Elleri-ndeki kutsal metinlerin birbirlerinden farklı olması, onları muhtelif mezheplere ayırmış ve her bir mezhep de Hz. İsa'nın kişiliği üzerinde farklı görüşler ileri sürmekteydi. Hz. İsa'nın Tanrının kulu ve elçisi olduğunu söyleyen Ariusçulardan, onun ete kemiğe bürünüp Tanrı diye görüldüğünü iddia eden Monofizitlere kadar çeşitli mezhepler ortaya çıkmış ve bu mezhep mensupları birbirlerini sapkınlıkla itham etmeye başlamışlardı. İşte böyle bir kaos ortamını sona erdirmek ve Hıristiyan birliğini sağlamak amacıyla 325 yılında İznik'te "I. Ekümenik Konsili" toplandı. İmparator Konstantin'in bizzat başkanlığını yaptığı bu top-

⁴ Sadri Maksudi Arsal, *Demokratik Devlet ve Laik Devlet, Tanzimat I.*, Maarif Matbaası, İst., 1940, s. 62 vd.

⁵ William Montgomery Watt, *Truth In the Religions*, Edinburgh University Press, 1963, s.161 vd..

⁶ G. Barker, *O'nun İzinde, Zafer Matbaası, İst., 1985, s. 18.*

⁷ Altay Ünaltay, *Doğuda ve Batıda Din – Devlet ilişkileri*, Endülüs Yayınları, İst., 1990, s. 17 – 18.

⁸ Bkz., *Kitab-ı Mukaddes*, Matta, 22:21; Markos, 12:16 – 17; Luka, 24 –25 (İstanbul, 1993)

⁹ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1983, s. 61.

lantıda uzun tartışmalar sonucu, "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" şeklinde formüle edilen Teslis inancı benimsenerek bu inanç dışında kalan mezhepler sapkın ilan edildiler.¹⁰

İşte bu Ekümenik Konsiliyle birlikte siyasi otoritenin desteğini de arkasına alan Hıristiyanlık, artık Roma toprakları üzerindeki yayılmasına hız kazandırmış, 380 yılında yayınlanan Gratianus Fermanı ile de Roma'nın devlet dini haline getirilerek, diğer din mensuplarına karşı baskı uygulanmış ve tapınakları kapatılmıştır.¹¹ Bu uygulama Hıristiyanlığı zaman ve mekana göre kullanan ve hayatın her alanını kuşatan bir ideolojiye dönüştüren ruhbanlar tarafından yapılmıştır.

Siyasi otoritenin desteği ile rakip dinleri etkisizleştirmeyi başaran ruhbanlar, Katolik Kilisesi etrafında İmparatorluğun idari yapılanmasına benzer bir şekilde teşkilatlanarak, İmparatorluk birimlerine denk birimler oluşturmuşlardır. "Civitas" adı verilen eyaletlerde ruhban sınıfın başında Kilise'nin en yetkili kişileri olarak Piskoposlar bulunurken, imparatorluğun başkenti Roma'da ise Kilise'nin en yüksek öğretmeni konumunda ve Başpiskopos sıfatıyla "Papa" bulunmaktaydı.¹² Ruhban sınıfı dini ayin ve ibadetlerin kendi yönetimlerinde ve usule uygun icra edilmesini sağlamak amacıyla piramidal yapı ve bürokratik usulle teşkilatlanınca, toplumsal yapı da bu teşkilatlanmaya dahil olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüş oldu. Kilise teşkilatına dahil olanlar, yani ruhbanlar "Klerje" diye nitelendirilirlerken, Hıristiyanlık inancına sahip oldukları halde bu teşkilatlanmanın dışında kalan geniş halk kitleleri ise "laikler" (ruhban olmayanlar) diye anılmaya başlandılar.¹³

Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında Germen akınları ile yıkılıp bütün teşkilat ve kurumlarıyla tarihe karışmasına rağmen, Kilise bu mevcut yapısıyla dimdik ayakta durmayı başaramıştır. İmparatorluk toprakları üzerinde egemenlik kuran Frank Kralları, karşılığında muhatap olarak ruhbanları bulunca, Kilise gücünü daha da pekiştirmiş, 800 yılında Charlamagne (Büyük Kral) ye Kilise'nin başı sıfatıyla, Kutsal Roma Germen İmparatorluk tacını giydiren Papa III. Leo da onunla eşit seviyeye yükselmişti. Papa'nın bu jestini karşılıksız bırakmayan Charlamagne, kazandıkları ürünlerin onda birini öşür (ladime) olarak yaşadıkları yerin ruhanisine vermeleri için ülkesindeki uyruklarına emirnameler yayınlayınca Kilise ekonomik olarak da büyük bir güce kavuşmuş oldu.¹⁴

11. yüzyılda Avrupa'da siyasal birliği sağlamaya çalışan Frankların Karolenj hanedanı da dağılıp toprakları bir çok krallık ve beyliklere bölününce, ruhani iktidarı elinde tutmakta olan Kilise, St. Augustinus'un meşhur Tanrı devleti ve Yeryüzü devleti teorisine dayanarak, mükemmeliyeti ifade eden ve bütün kurtulmuş hıristiyanları kapsayan Tanrı devletinin temsilcisi sıfatıyla, kötülük ve adaletsizliğin simgesi olan yeryüzü devletinde de hakimiyet tesis etmek üzere, maddi iktidarları temsil eden krallar ile çetin mücadelelere girişmiş ve bu mücadelelerden galibiyet elde etmişti. Kilise hakimiyetine karşı çıktığı için aforoz edilerek tahtından uzaklaştırılan IV. Henry (1050 - 1106) nin, tahtına yeniden oturabilmek için İtalya'ya giderek Papa Gregorius'tan defalarca af dilemesi,¹⁵ bu dönemde Kilise'nin ne kadar güçlü bir konumda olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

¹⁰ Etraflı bilgi için Bkz. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi*, Çev: Mehmet Aydın, Türk - Tarih Kurumu Yayınları, Ank., 1990, s. 5 - 12. Ayrıca bkz, Altay Ünalay, a.g.e.s. 20 - 21.

¹¹ Erol Güngör, a.g.e., s. 61; Altay Ünalay, a.g.e., s. 28-29

¹² Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 114; Davut Dursun, *Din Bürokrasisi Yapısı Konumu ve Gelişimi*, İşaret Yay., İst., 1992, s.38

¹³ Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay., İst., 1979, s. 151 - 152.

¹⁴ Davut Dursun, a.g.e.s. 48.

¹⁵ M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınları, İst., 1991, s. 178.

Yerel iktidarlarını korumanın yolunun papa ile iyi anlaşmaktan geçtiğini bilen kral-
ların, aforoz edilmek korkusuyla verdikleri tavizlerle zirvelere tırmanan Kilise, kendine
özgü hukuku, geniş arazileri, asillerle birlikte paylaştığı egemenlik hakkı ve zulüm
makinalarına dönüşen Engizisyon mahkemeleri ile sosyal, siyasi ve ekonomik hayata
damgasını vurarak, Orta çağda bilimsel gelişme ve değişimin önünü tıkamıştır.

Hız. İsa'yı ilahi tabiatlı bir varlık olarak tanımlayan Hıristiyan teolojisi, Kiliseyi de
yeryüzünde O'nun bedenini temsil eden bir kurum olarak tarif etmektedir. Bu teolojiye
göre Adem ile Havva, cennette işledikleri suçtan dolayı cezalandırılmak üzere kirlili ve kötü
olan yeryüzüne atılmış olduklarından, dünyaya gelen her insan onların neslinde olması
nedeniyle suçlu ve günahkardır.¹⁶ Hız. İsa bu günahın keffaretini ödemek amacıyla dünyaya
gelmiş ve insan bedenine girerek çarmıhta ölmüştür. O halde günahkar olan her insa-
nın yapacağı tek şey, kendi kurtuluşu için bu dünyanın aldatıcı nimetlerini terk edip,
varlığını Kilise'ye adanması ve Kilise'nin ondan istediği davranış tarzını hayatına hakim
kılmasıdır.

Bu teoriyle biçimlenen Orta çağ'da, dünya ve onun insanlığa sunduğu nimetlerden
uzak durma anlayışı yaygınlık kazandığından dolayı, ruhun kurtuluşu için beden ihmal
edilmesi gerektiği kanaati ortaya çıkmış, beden sağlığı için zorunlu olan vücut temizliği
dahi, dünyaperestlik sayılarak hor görülmüş ve bu nedenle Roma uygarlığından intikal
eden hamam ve kaplıcalar Kilise tarafından kapatılıp, manastırlara dönüştürülmüştür.¹⁷
Dünya hayatını dışlayan bu inanış Orta çağ Kilise mimarisine de yansımış, karanlık ve
kasvetli iç yapıları, son derece küçültülmüş pencereleri ile kiliseler, dışarıdan bakıldığında
adeta tabiattan gelecek kötülöklere karşı sızılması olanaksız bir mekan izlenimi verirken,
içeriden sınırsız ve geçişirgen bir mekan etkisi uyandırmaktadırlar.¹⁸

Tarihçi Jaques Le Goff, Orta çağda bireysel ve toplumsal kazanç elde etmek ama-
cıyla yapılan çalışmaların dahi kınanıp, ancak bedenini aşığılanarak, zahmet çekip tövbe
etmeye vesile olması şartıyla meşru kabul edildiğini ifade ederek, Aquino'lu Thomas'ın
"Summa Theologia" adlı eserinde "çalışmanın dört hedefi vardır. Öncelikle ve özellikle
yiyecek sağlamalıdır. İkinci olarak, pek çok kötülüğün kaynağı olan aylaklığı önlemelidir.
Üçüncüsü, bedeni yorarak cinsel istekleri dizginlemektir. Dördüncüsü ise sadaka vermek-
tir" dediğini belirtmektedir.¹⁹

Burada öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki, bir yandan "Kilise Babaları" tarafından
halk kitlelerine mal mülk elde etmenin dinen caiz olmadığı inancı telkin edilirken, diğeri
yandan da Kilise ve Manastırlar adeta birer iktisadi kurumlara dönüştürülerek, ruhban
sınıfın kazançları bolca arttırılmaktaydı. Manastırlara çekilen keşişler, yanlarında çalıştır-
dıkları çok sayıda köleler aracılığıyla ziraat, ticaret, imalat, bankerlik vb. ekonomik faali-
yetlerle uğraşırken, Kilise de, kölelerin bu işlerde çalışmak suretiyle ruhlarını kurtarabile-
ceklerini söyleyerek, bu sisteme geçerlilik kazandırmaya çalışıyordu.²⁰

Kilisenin, Yeni Platoncu Felsefeden yararlanarak inşa ettiği Tanrıdan başlayıp, aşı-
ğiya doğru giden ve en altta değersiz maddenin bulunduğu hiyerarşik varlık teorisi, Orta
çağın ruhban, senyör, serf sınıflarına ayrılmış Feodal toplum yapısıyla da örtüşmekteydi.
Ticaret ve sanayinin hemen hemen hiç olmadığı, ekonomik faaliyetlerin Kilise ve senyör-

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Jeffrey Burton Russel, *İblis – Erken Dönem Hıristiyan Geleneği*, Çev: Ahmet Fethi, Kabakı
Yayınevi, İst., 2000, s.215 – 254.

¹⁷ Ali İzzet Begoviç, *Doğru ve Batı Arasında İslam*, Nehir Yayınları, İst., 1994, s. 230, s.2. dipnot.

¹⁸ Ervin Panofsky, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe*, Çev: Engin Akyürek, Ana Yay., İst., 1991, s.33.

¹⁹ Jaques Le Goff, *Orta Çağ Batı Uygarlığı*, Çev: Hanife Güven, Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s.73

²⁰ Erol Güngör, a.g.e.s. 62 vd.

ler elindeki malikane adı verilen araziler üzerindeki tarımsal üretimle sınırlı kaldığı, kendi içine kapalı durağan toplumsal yapı da, tamamı sosyal piramidin tabandaki serfler tarafından üretilen ürünlerin, tavandaki zümrelerden başlayarak aşağıya doğru eşitsiz bir biçimde dağıtıldığı gayri adil bölüşüm sistemi, Kilise tarafından doğal karşılanmaktaydı.

Norbert Elias'ın 13. yüzyılda Regensburglu Berthold'un bir vaazından naklettiği "Siz Hıristiyanlara her şeye muktedir Tanrının Kutsal Hıristiyanlığı, farklı on insan şeklinde nasıl düzenlediğini ve alt tabakadan insanların, üst tabakadaki insanlara hangi hizmetleri borçlu olduğunu anlatacağım: ilk üçü en üstün ve en değerli tabakadır ve Tanrı bunları diğer yedi tabaka onlara hizmet etsin diye seçmiş ve yaratmıştır"²¹ sözleri kilisenin bu konudaki yaklaşımını açıklayıcı niteliktedir.

Verilen bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, bütün bunlarla yetinip tatmin olmayan Kilisenin güç ve iktidar hırsı, onu dünyanın başka bölgelerinde de etkinlik kurma mücadelesine yöneltmiştir. Çünkü Avrupa topraklarına yönelik istila hareketleri son bulmuş, yerel iktidarlar tarafından inşa edilen düzen ve istikrar, nüfus artışını da beraberinde getirmişti. Artık Kilisenin hakimiyet alanını genişletmek için gerekli beşeri kaynak da mevcuttu. Hedef yüzyıllardır müslümanların egemenliği altındaki Kudüs'ün ele geçirilmesiydi. Bizans'ın, kendi toprakları üzerinde ilerleyen Müslümanları durdurmak, Venedik ve Cenova gibi İtalya kentlerinin de kazanç elde etmek amacıyla destekledikleri Haçlı Seferleri, konumuz açısından önem arzeden bir gelişmeyi de başlatacağı. Ruhban sınıfının yoğun telkinlerle dünya nimetlerinden uzak tutmaya çalıştığı Avrupalılar, kutsal bir amaç addederek katıldıkları bu seferler sayesinde, müslümanların yaşadıkları bölgelerde ilk defa karşılaştıkları lüks yiyecek ve giyeceklerle zihinleri büyülenmiş olarak memleketlerine dönüyorlardı.²² Bu seferler sonucu Akdeniz ticaret yolunun Avrupalıların eline geçmesi, ticari faaliyetlerin canlanmasına ve artan mal talebini karşılayacak tüccar sınıfının doğmasına yol açıyordu. Çünkü kendi içine kapalı durağan toplum yapısı yavaş yavaş çözülmeye, sosyal yapı ise hareketlenmeye başlamıştı. İnsanlar artık dünya ile ilgileniyor, Kilise'nin kendilerine biçtiği dar kalıpların dışına çıkıp yaşadıkları topraklardan koparak limanlar, pazarlar ve panayıralarda kazanç peşinde koşuyorlardı. Bu sosyal hareketliliğin, tek başlarına güçsüz olan bireylerin, ortak çıkarlar doğrultusunda eylemde bulunabilecekleri mekanları, yani kentleri ortaya çıkardığını söylemek mümkündür.

Tüccar sınıfının öncülüğünde bir dizi uğraşlar sonucu feodal yapıdan bağımsız siyasal birimler halinde tarih sahnesine çıkan özerkleşmiş kentler, geliştirdiği mülkiyet duygusuyla, içinde barındırdığı bireylerin zihniyet dünyalarını değiştirip, dünyevileştirdiği için, Kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Köylülerden sade, basit, alın terleriyle Tanrı'nın kullarını doyuran insanlar olarak söz edilirken, şehirde yaşayan tüccar ve zanaatkarlar, ne yapacakları önceden kestirilemeyen insanlar olarak nitelendirilmişlerdir.²³

İlk defa İtalya'da tüccarların maddi desteğiyle Kilise dışındaki düşünürlerin öncülüğünde ortaya çıkan ve tarihçilerin "Rönesans" diye adlandırdıkları düşünce hareketi kurtuluşa ermek için dünyaya sırt çevirmeyi öğütleyen hayat anlayışını köklü bir biçimde değiştirerek, yaygınlaştırdığı bireyci yaşam tarzıyla, Hıristiyanlık öncesi Antik Yunan ve Roma uygarlığına ilgiyi canlandırmıştır. Rönesans felsefesiyle zihinler metafizik alemde, fizik aleme yönelmeye, somut insan değerleri idealleştirilip, onun tabiata üstün gelme mücadelesi, soyut bir eylem olarak yüceltilmeye başlanmıştır. İtalyan düşünür Lorenza

²¹ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, cilt: 1, Çev: Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İst., 2000, s. 329.

²² Sigrig Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, Çev: Servet Sezgin, Bedir Yayınları, İst., 1991, s. 53.

²³ M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, a.g.e.s. 187 vd.

Valla'nın klasik metinleri çözümleyip, Orta çağ metinlerinde yapılan yanlışları ortaya çıkarması, Kilise doktrinine yönelik eleştirileri arttırmış, Kilise'nin topluma empoze ettiği inançlar ve siyasal iktidar üzerindeki egemenliği sorgulanmaya başlanmıştır. Padua'lı Marsiglio'un ileri sürdüğü, toplum için sivil yasaların yapılması yönündeki düşünceler, Niceola Machiavelli tarafından daha da ileri götürülerek siyaset ve ahlakın birbirinden ayrı iki alan olduğu ve siyasal iktidarın meşruiyet kaynağının bizatihi kendisinde bulunduğu teorisi ortaya atılır²⁴. Machiavelli'nin görüşlerinin, batılı toplumların laiklik mücadelesinde çok önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir.

Matbaanın icadının ve ticaretin Akdeniz'den Atlantik'e kaymasının Rönesans'ı kuzeye doğru yaydığını söyleyebiliriz. Ünlü Rotherdam'lı Erasmus'un "Deliliğe Övgü"²⁵ isimli eseriyle kilisenin görkemli ayin ve törenlerini eleştirip, Hz. İsa ve ilk hristiyanların gösterişten uzak, sade yaşamlarını dile getirmesi, reform hareketleri için etkin bir rol oynamıştır denilebilir. Yerel dillerde basılan kitaplarla beslenip gelişen mahalli edebiyat yoluyla geniş halk kesimlerinde uyandırılan milli bilinç, Kilise'nin küreselleşme idealini zayıflatıp, toplum üzerindeki baskısını ortadan kaldırmaya yönelik arayışları hızlandırmıştır.

Bu arayışlara cevap 31 Ekim 1517 yılında Almaya'dan gelir. 34 yaşındaki ilahiyatçı Martin Luther, Wittenberg Kilise'nin kapısına astığı 95 maddeden oluşan protesto yazısıyla Katolik Kilisesini eleştiri yağmuruna tutar.²⁶ Luther'in, Tanrı'dan başka günahları affedecek hiçbir kişi ve makamın bulunmadığı, Papa ve Piskoposların günah çıkarmak ve cennete girmek için vize verme uygulamalarının saçmalıklardan ibaret kilise dogmaları olduğu, dinin Tanrı ile kul arasında hiçbir aracın bulunmadığı bir iç yaşantısı olduğu yönündeki bireyci din anlayışı, halk kitleleri arasında hızla yayılarak geniş bir taban oluşturur.²⁷ Aslında Luther'den önce de Orta çağ boyunca, Aziz Francesco, Pierre Valdo, Jean Hus ve John Wycliffe gibi din adamları, Kilise içindeki bozulma ve yozlaşmayı dile getirerek reform talebinde bulunmuşlar²⁸ ancak başarılı olamamışlardır. Luther'in, bu bozulma ve yozlaşmayı dile getirirken, doğrudan Kilise kurumunun kurtuluş öğretisini hedef alan ve ruhban sınıfının toplum üzerindeki otoritesini sarsıcı görüşlerinin Roma'dan bağımsız ulusal devlet kurma arzusundaki Alman prenslerince desteklenmesiyle başarıya ulaştığı söylenebilir. Nitekim Luther'in papa tarafından aforoz edilip, İmparatorluk meclisinde sürgün cezasına çarptırılmasından sonra, Saksanyo Seçici Prensi Friedrich tarafından Tübingen'de saklanarak korunması, bunu göstermektedir.²⁹

İnanç, ibadet ve örgütlenme tarzındaki reformist yapısından dolayı Protestanlık adı verilen bu yeni din anlayışının diğer bir kolu olan Kalvinsizm'in de, Fransa'dan kaçtıktan sonra Protestanlığı benimseyen Jean Calvin tarafından Cenevre'de yayılmasıyla, Batı Hıristiyanlığı ikiye bölünmüş,³⁰ kurulan milli kiliseler üzerinde Katolik Roma Kilisesi'nin etkisinin zayıflaması ile de, ruhban sınıfların kontrolü kralların eline geçmiştir.

Feodal dönemin Kilise otoritesine öncelik veren anlayışı Protestan dünyasında aksi yönde gelişerek, dünyevi iktidarın kaynağının doğrudan Tanrı'ya dayandırıldığı kutsal devlet anlayışına dönüşmüştür. Bu anlayışın en belirgin ifadelerini yine Luther'in düşün-

²⁴ William Ebenstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev: İsmet Özel, Şule yay, İst., 1996, s. 137.

²⁵ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Çev: Nusret Hızır, Kabalıcı Yay., İst., 1992.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Martin Luther, *Selections From His Writings*, Ed: John Dillenbenger, Anchor Books, New York, 1961, s. 489 – 500.

²⁷ Hüseyin Salihoğlu, *Alman Kültür Tarihi*, İmge Yay., Ank., 1993. s.65 vd.

²⁸ Ana Birittannica, cilt: 18, reform maddesi, s. 330, Ana Yayıncılık, İst, tarihsiz, s. 330.

²⁹ Hüseyin Salihoğlu, a.g.e.s. 68 vd.

³⁰ Vahdettin Başçı, *Taassup ve Hoşgörü*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erz., 1996, s. 5.

celerinde bulmaktayız. Luther 1525 yılında, yine bir din adamı olan Thomas Münzer önderliğinde asillere karşı ayaklanan Alman köylülerini "hırsız ve cani sürüleri" diye aşağılayarak, kralların otoritesinin Tanrı tarafında takdir edildiğini söyleyip, yönetici ne kadar kötü ya da sert olursa olsun, ona karşı ayaklanmanın doğru olmadığını ileri sürerek, köylülere sırt çevirmekle kalmamış, onlara yönelik şiddet ve baskıları " şu günlerde dua eden kraldan, kan döken bir kral daha hayırlıdır" demek suretiyle meşrulaştırıp, teşvik etmiştir.³¹

Luther tarafından temelleri atılan yeni dinin özellikle kuzeyde olmak üzere Almanya'nın büyük bir bölümünde kabul görüp örgütlenmesi, Katolik ve Protestan prensler arasında dini çatışmaları başlattı. 1555 yılında yapılan Augusburg Din barışı ile prenslere mezhep seçme hakkı tanınırken, uyruklarına da prensin mezhebine tabi olma zorunluluğunun kabul edilmesi ile, bireysel din seçme özgürlüğü yok edilip siyasi iktidarın insanlar üzerinde tahakküm kurmalarının yasal dayanağı oluşturuluyordu. Bu anlaşma ile geçici bir süre durdurulan çatışmalar, 1618 yılında yeniden alevlenerek 30 yıl sürecek din çatışmaları ile Almanya birliğini kaybedecek ve 1648 Westfalya Barışı³² ile bu topraklar üzerinde ortaya çıkacak olan irili ufaklı ulus temeline dayalı devletler, Hıristiyan cemaatine mensup bireyleri toprağa bağlı vatandaşlar yapıp, Kilisenin evrensel cemaat oluşturma idealini tarihe gömecektir.

Luther'in dünyevi otoriteyi mutlaklaştıran düşüncelerine karşı, çalışmayı, tasarruf yapmayı ve zenginleşmeyi inanç sisteminin temeli haline getirip yücelten, Calvin'in düşünceleri Kapitalizmin doğuşu ve gelişiminde önemli bir rol oynarken,³³ insanlara, siyasi otoriteyi kötüye kullanması durumunda yöneticiye karşı koyma izni de vermesi, İngiltere'de Oliver Cromwell'in etrafında toplanan püritenlerin 1648'de Charles Stuart'ı devirerek diktatörlük kurmaları ile sonuçlanacaktır.

Almanya ve İngiltere'de yaşanan bu gelişmelerle, Kilise kurumu siyasi iktidar alanının dışına çıkarılıp, devlet örgütlenmesi dünyevi esaslara göre yeniden tanzim edilince, dinin geleneksel toplum üzerindeki etkisi de daralıp, bıraktığı boşluk modern düşünce kurumlarınca doldurulmuş ve yaşanan sekülerleşme (dünyevileşme) sürecinde Kilise otoritesine başkaldırı niteliğiyle ortaya çıkan Rönesans'ın Antik Yunan'a dönüş özelemlerine karşılık, Hıristiyanlığın aslına dönüşü savunan Protestanlığın Selefiyecilik anlayışı da gelişen toplumsal koşullara paralel bir dönüşüm geçirerek, sosyal hareket ve patlamalara yol açmayıp etkisini hayatın belli alanlarıyla sınırlandırdığı için, Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde, güç kullanarak dini yok etmeyi veya etkisizleştirmeyi amaç edinen ideoloji veya devlet politikasına rastlanılmamıştır. Ancak Katolik inancın en yaygın olduğu Fransa'da ise başından beri Katolik inancına sadık kalınmakla birlikte, Roma Katolik Kilise'nin ülke üzerindeki nüfusunu kırmak amacıyla Katolik Milli Kilisesi Gallikanizm kurulup, harekete geçirilirken, Protestan hareketlere yönelik şiddet kullanılıyordu. 1572 yılında Saint Barthelemy yortusu günü Kral IX. Charles'in onayı ile Huguenotlar olarak adlandırılan ve tarihçilerce 30 ile 70 bin civarında rakamlarla ifade edilen Kalvinci Protestan'ın Paris'te kılıçtan geçirilip katledilmeleri, Katolik taasubunun simgesi olarak tarihe geçmiştir. Fransız Katolikliğinin takındığı bu fanatik tavır, kendi karşıtını da üretmek için sahnesine çıkardı. Fransız Aydınlanmasının doğurduğu 1789 Fransız İhtilali, din aleyhtarı sosyal bir patlamaya dönüşerek özellikle 3. Cumhuriyet döneminde, din fikrine ve hissiyatına yöne-

³¹ Hüseyin Salihoğlu, a.g.e.s. 70; Erol Güngör, a.g.e.s. 64.

³² Hüseyin Salihoğlu, a.g.e.s. 77.

³³ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev: Zeynep Gürata, Ank, 1997, s. 39.

lik saldırılar doruk noktasına ulaşmış, manastırlar kapatılıp, din adamları sürgüne gönderilmiştir. Din aleyhtarlığı bunlarla da sınırlı kalmamış, kapatılan kiliseler akıl mabetlerine dönüştürülmüş, ünlü Notre Dame Kilisesi baş mabet ilan edilerek akla tapınma ayinleri tertiplenmiştir.³⁴

Bütün bunlara 1799 yılında Napoleon Bonaparte'in iktidarı ele geçirip, 1801 yılında papa ile yaptığı bir anlaşma sonucu son verilmeye çalışılmıştır. 1882 tarihli Zorunlu ve Laik İlk Öğretim Kanunu'nun kabul edilmesiyle Fransa fiilen laik bir yönetim biçimine kavuşmuş, laiklik ilkesinin 1946 yılında Fransız Anayasasına girmesi ile de fiili durum hukukileştirilmiştir.³⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, din ve devlet, toplumsal yaşamın vazgeçilmez iki kurumdur. Tarih, dinsiz bir toplumdaki söz etmediği gibi, devletsiz bir toplum da, bazı filozofların zihinlerinde kurguladıkları ütopyik düşüncelerin ötesine geçip, varlık alanına çıkamamıştır. Her iki kurum da, insanları bir arada yaşatmak amacıyla kurallar koymaktadır. Din, ortaya koyduğu normatif değerleriyle insanların egolarını törpüleyerek, ferdiyetten şahsiyete yükseltip, onları adeta canlı bir organizmanın uzuvlarına dönüştürürken, devlet de, sosyal hayatın düzeni için uyguladığı hukuk kurallarıyla, insanların birbirlerinin kurdu olmalarını önlemektedir. Bu yüzden toplumsal hayat için her iki kurumun da varlıklarını sürdürmelerinin zorunlu olduğu bir gerçektir.

Batı Avrupa tarihini, adeta din ve devlet çatışmalarının, insanlara ne tür acılar çektiğinin test edildiği bir laboratuvar niteliğinde gördüğümüzden, çalışmamızı bu coğrafyayla sınırlandırdık ve gördük ki, Orta çağın din devleti de, Fransız İhtilali ile birlikte özellikle 3. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan din fikrine yönelik saldırılar da, insanları mutsuz etmekten öteye geçememişlerdir.

Ana hatlarıyla sunmaya çalıştığımız, Batı dünyasında ki bu sekülerleşme süreci tamamen Batı Hıristiyanlığının kendine has tarihi serencamı içerisinde cereyan etmiş ve yaşanan bütün bu sıkıntılar ise bugün tamamen sona ermiştir, denilebilir. Günümüz demokratik toplumlarında, modern siyasal sistemler, meşruiyetlerini dine değil, halka dayandırmaktadırlar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Batı ülkelerinde siyasal sistemin dışına çıkarılan din değil kilise olmuştur. Buna göre, benimsenen laiklik ilkesi de, dini kamusal alandan dışlamayı değil, tam anlamıyla din ve vicdan hürriyetini temine yönelik devletin bir tutumu olarak işlev görmektedir.

³⁴ Etraflı bilgi için bkz., A. Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi*, Çev: Nazım Poroy, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, cilt: II, s. 656 vd; ayrıca bkz., cilt: III s. 887 vd.

³⁵ Durmuş Hocaođlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme*, Selçuk Yay., İst., 1995, s. 132 vd.